

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De kleine politieke partijen — een voorlopige poging tot inventarisatie

Daalder, H.

Citation

Daalder, H. (1965). De kleine politieke partijen — een voorlopige poging tot inventarisatie. *Acta Politica*, 1: 1965/1966(1/4), 172-196. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449763>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449763>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DE KLEINE POLITIEKE PARTIJEN – EEN VOORLOPIGE POGING TOT INVENTARISATIE*

door H. Daalder

In de hier volgende bladzijden wordt een beperkte poging gedaan het veelomstreden¹ terrein van de kleinere politieke partijen in Nederland enigszins in kaart te brengen. Onder 'kleine politieke partijen' versta ik, per definitie, alle groeperingen, die aan verkiezingen voor de Tweede Kamer hebben deelgenomen, met uitzondering van de 'grote vijf', die sinds bijna een halve eeuw respectievelijk de liberale, de anti-revolutionaire, de christelijk-historische, de katholieke en de socialistische richting hebben vertegenwoordigd. Het begrip, in deze zin gebruikt, is derhalve neutraal van inhoud, zij het niet geheel kwantitatief van aard. Immers, in deze definitie wordt bijv. de Liberale Staatspartij De Vrijheidsbond steeds als 'grote partij' beschouwd, ofschoon zij in 1937 nog slechts vier zetels in de Tweede Kamer verwierf. Omgekeerd wordt de Communistische Partij steeds bij de kleine partijen gerekend, ofschoon zij in 1946 tien zetels verkreeg, en daarmee zowel de Christelijk-Historische Unie als de Partij van de Vrijheid achter zich liet. Het gebruik van deze definitie vindt zijn politieke rechtvaardiging in de omstandigheid, dat tot heden slechts vertegenwoordigers van de genoemde 'grote' partijen regeringsverantwoordelijkheid hebben gedragen. Om deze reden wordt ook de Vrijzinnig-Democratische Bond tussen 1918 en 1940 in de hier volgende beschouwingen steeds als 'grote partij' beschouwd.

Uitgangspunt van de hier volgende gegevens is het jaar 1918. Weliswaar was ook voordien een aantal kleinere groeperingen in het parlement vertegenwoordigd. In die tijd was het partijstelsel echter nog weinig geconsolideerd. Het jaar 1918 betekent voorts door de invoering van de evenredige vertegenwoordiging en het algemeen kiesrecht een duidelijke caesuur in de parlementaire geschiedenis. Daar

* De gegevens voor dit artikel werden voor een belangrijk deel bijeengebracht door Mevr. Mr. S. Hubée-Boonzaaijer, die onderzoek verricht in het kader van een door de Ford Foundation ondersteund studie-project over: *The Politics of the Smaller European Democracies*, en door R. P. van den Helm, kandidaat-assistent voor politieke wetenschap aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Gaarne betuig ik hun beiden mijn erkentelijkheid, evenzeer als de Heren Mr. E. C. P. van Ginkel en Mr. J. Wessel, aan wier kritische zin dit artikel een aantal verbeteringen dankt.

¹ Zie bijv. de discussie tussen Prof. Mr. J. V. Rijpperda Wierdsma, Mr. J. A. W. Burger en Mr. G. H. Slotemaker de Bruïne in het *Ned. Juristenblad* (1962) pp. 940–942, (1963) pp. 144–145, pp. 396–397, pp. 434–437 en pp. 580–581.

bovendien een zeer lage kiesdrempel werd ingevoerd, ontstond van dat jaar af een voor kleine partijen optimaal gunstig klimaat. Pas na 1918 kan men de werkelijke aanhang van de kleine politieke partijen in het land dan ook redelijk exact weergeven.

Dit artikel bevat in hoofdzaak kwantitatieve gegevens. Men leide hieruit niet af, dat ik deze de belangrijkste acht. De stelling, dat alles wat kwantificeerbaar is, ook belangrijk is, is even oppervlakkig (en even hardnekkig) als de omgekeerde bewering, dat belangrijke zaken zich nimmer tot kwantificatie lenen. De publikatie van de hier volgende gegevens heeft echter het mogelijke voordeel, dat zij anderen het moeizaam en nutteloos werk van een herhaling kan besparen. Ter afsluiting volgt voorts een korte, meer kwalitatieve duiding van het verschijnsel der kleine politieke partijen, bezien in het licht van het functioneren van het Nederlandse partijstelsel in het algemeen.

FORMELE REGELINGEN EN HET EFFECT VAN BEPAALDE POLITIEKE TRADITIES

Slechts in twee opzichten heeft de wetgever belemmeringen in de weg gelegd voor het optreden van nieuwe politieke groeperingen bij de Tweede Kamer-verkiezingen: hij eist sinds 1918 dat een kandidatenlijst bij indiening wordt ondersteund door tenminste 25 kiezers, en sinds 1933, dat een waarborgsom wordt gestort, die verloren gaat indien de betrokken lijst minder dan 0,75% van de kiesdeler behaalt. Een nieuwe groepering, die in alle 18 kieskringen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer zou willen deelnemen, dient derhalve te beschikken over 450 handtekeningen en riskeert het verlies van 18 x de waarborgsom, die tussen 1933 en 1948 fl. 250.- per kieskring bedroeg, sinds 1951 was vastgesteld op fl. 500.- per kieskring, en na de jongste wijziging van de kieswet fl. 1.000.- per kieskring bedraagt. De stijging van de waarborgsom is deels bedoeld als compensatie voor de voortgaande geldontwaarding. Het minimum-aantal handtekeningen is sinds 1918 gelijk gebleven, en vertegenwoordigt een steeds kleiner deel van het electoraat (nl. slechts 1 op bijna 17.000 kiesgerechtigden in 1966, tegenover 1 op de ruim 7.000 in 1922). Er is bovendien slechts geringe controle mogelijk op de betekenis van deze handtekeningen. De Regering heeft wel eens gespeeld met de gedachte de kiezers die een bepaalde kandidatenlijst willen ondersteunen, te verplichten hun handtekening persoonlijk te komen zetten op de gemeente-secretarie van de plaats, waarin het hoofdstembureau van het betreffende kiesdistrict is gevestigd. Doch het is voorlopig gebleven bij een theoretische suggestie in deze richting, gedaan in 1933.²

² Zie het nuttige artikel van C. J. Verplanke, 'De Kleine Partijen en de Kiesdeler', *Anti-Revolutionaire Staatkunde*, 33 (1963), pp. 86–102, i.h.b. p. 90.

De opkomstplicht bespaart nieuwe — evenzeer als gevestigde — politieke stromingen de moeite en de kosten verbonden aan de noodzaak potentiële aanhangers ertoe te bewegen hun stem uit te brengen. Het is echter moeilijk aan te geven, of zij per saldo de grote of de kleine, gevestigde dan wel nieuwe politieke groeperingen ten voordeel strekt. De opkomstplicht werd oorspronkelijk in Nederland bepleit als 'een krachtig voorbehoedmiddel tegen uitspattingen en gevaarlijke verrassingen bij een zeer uitgebreid stemrecht', omdat zij als tegenwicht tegen roerige minderheden zorg zou dragen voor adequate opkomst van de meest rustige, betrouwbare en welgezinde elementen in de bevolking.³ Zij heeft echter tevens tot gevolg, dat zij politieke onverschilligheid en politieke ontevredenheid eerder tot uiting doet komen in een bepaalde wijze van deelnemen aan het verkiezingsproces, dan in het wegblijven van de stembus. Daarbij zijn het blanco-stemmen, en het bewust-uitbrengen van een ongeldige stem, kennelijk van minder gewicht in Nederland, dan het stemmen op partijen, die aan een zekere onvrede tegenover de gevestigde partijen uiting zoeken te geven. Sinds 1918 immers is zowel het percentage opgekomen kiezers, als het percentage geldig-uitgebrachte stemmen vrijwel constant gestegen (zie Tabel I). Opvallend is bijv. de aanzienlijke stijging van het aantal opgekomen kiezers in 1933 en 1937, vergeleken met 1929. De heersende politieke onrust en malaise uitte zich blijkbaar eerder in een stijging van het aantal stemmen op de kleinere partijen uitgebracht (van 10,9% in 1929 tot 16,1% bij de Tweede Kamer-verkiezingen van 1933 tot 20,3% bij de Provinciale Staten-verkiezingen van 1935), dan in een zich stilzwijgend, of demonstratief door het uitbrengen van een ongeldige stem,⁴ onttrekken aan het bestaande politieke stelsel.

Staan aan het deelnemen van een nieuwe politieke groepering aan de Tweede Kamer-verkiezingen dus nog twee betrekkelijk kleine barrières in de weg, de intrede in de Tweede Kamer zelf wordt door het bestaande kiesstelsel zeer gemakkelijk gemaakt. Het toestaan van lijstbinding maakt de 18 bestaande kieskringen in feite tot één groot kiesdistrict, zodat een politieke groepering zelfs niet een minimale geografische concentratie van node heeft. Sinds 1918 heeft daarnaast een zeer lage kiesdrempel gegolden. Bij de verkiezingen van 1918

³ De aangehaalde woorden zijn van het Katholieke Kamerlid P. J. F. Vermeulen, uitgesproken in 1892, cf. C. J. Verplanke, 'De Opkomstplicht', *Anti-Revolutionaire Staatkunde* 35 (1965), pp. 75—98, hier p. 79.

⁴ Het aantal ongeldige stemmen steeg procentueel echter met 19% tijdens de Provinciale Staten-Verkiezingen van 1935, en met 35% tijdens de Gemeenteraadsverkiezingen van 1935, beide vergeleken met 1931, Zie *Statistisch Overzicht der Verkiezingen 1935*, C.B.S., 1936, p. 4. In 1933 was het aantal blanco en ongeldig uitgebrachte stemmen relatief groot in de steden.

Tabel I

Opkomst der kiezers en geldige stemmen 1918—1963

jaar	percentage opgekomen kiezers	percentage geldige stemmen	percentage geldige stemmen van totaal kiesgerechtigden
1918	—	—	88,6
1922	—	—	88,8
1925	91,4	95,3	87,1
1929	92,7	95,4	88,4
1933	94,5	95,4	90,1
1937	94,4	96,3	90,9
1946	93,1	96,9	90,2
1948	93,7	96,9	90,8
1952	95,0	97,0	92,1
1956	95,5	97,9	93,5
1959	95,6	97,7	93,3
1963	95,1	97,5	92,8

Bron: C.B.S. - *Statistiek der Verkiezingen*, 1963, Staat 3. Voor 1918 en 1922 berekend naar gegevens verstrekt door G. H. Scholten en G. Ringnalda, hoofdstuk Nederland in de eerlang onder redactie van Stein Rokkan te verschijnen *International Guide to Electoral Statistics*.

kon een kleine partij reeds een restzetel verwerven, indien zij tenminste de helft van de kiesdeler behaalde. Dit minimum-vereiste werd in 1921 tot 0,75% van de kiesdeler verhoogd. Sinds 1935 is het behalen van de volle kiesdeler vereist, maar door de uitbreiding van het aantal Tweede Kamer-leden van 100 tot 150 is na 1956 de stemmenwaarde van de kiesdeler gezakt van 1/100 tot 1/150 van de nationaal uitgebrachte geldige stemmen. De kiesdrempel: d.i. het minimum-percentage van de uitgebrachte geldige stemmen, dat een partij dient te behalen om in aanmerking te komen voor toewijzing van een zetel in de Tweede Kamer, is derhalve in 7 van de 12 verkiezingen na 1917 — nl. in 1918, 1922, 1925, 1929, 1933, 1959 en 1963 — lager geweest, dan 1% van de nationaal uitgebrachte geldige stemmen.

Pogingen om in deze situatie verandering te brengen zijn steeds gestuit op (om een woord van Abraham Kuypert te gebruiken) in ons volk sterk 'ingevleeschte' tradities. Particularisme en de zucht tot een exclusivistisch belijden hebben diepe wortels in onze sociale historie. Het lang volgehouden 'eigen recht van de Overheid' heeft ertoe bijgedragen dat in wijde kring verkiezingen worden beschouwd, niet als de directe keuze van een regering, doch als middel tot samenstelling van een evenwichtige vertegenwoordiging, die 'gezonde volksinvloed' moet waarborgen, en uiting moet geven aan het heersend rechts-

bewustzijn in al zijn vertakkingen.⁵ In deze opvatting past het, dat iedere groepering zoekt een 'eigen stem' te verwerven, onafhankelijk van de vraag hoe groot de wezenlijke invloed daarvan kan zijn. Zij verklaart mede de ambivalentie, die men niet alleen in regeringsverklaringen en kamerdebatten, maar ook in de uitingen van de gewone kiezer aantreft: enerzijds de neiging het grote aantal partijen te betreuren, maar anderzijds het onbestemde gevoel, dat het 'odemocratisch' zou zijn de drempel voor intrede in het parlement te verhogen.⁶ Eenzelfde sentiment ontmoet men ook in het langdurige verzet, dat in het Nederlandse parlement werd aangetekend tegen de vervanging van het stelsel van de grootste overschotten bij de toedeling van restzetels door het stelsel van de grootste gemiddelden.⁷

Men kan uit het bovenstaande concluderen, dat noch in de bestaande institutionele regelingen, noch in het heersende ethos, dat deze regelingen draagt, wezenlijke belemmeringen voor de kleine partijen zijn gelegen. Indien niettemin hun totale betekenis althans tot 1963 relatief gering was, kan dit slechts worden verklaard uit meer algemene karaktertrekken van ons politieke en maatschappelijke bestel.

DE OMVANG VAN DE KLEINE POLITIEKE PARTIJEN

De omvang van de kleine politieke partijen kan men naar verschillende criteria bezien: o.m. naar het aantal meedingende lijsten, naar het aantal partijen dat een of meer zetels heeft verworven, naar het stemmenpercentage dat zij gezamenlijk hebben verkregen en, naar hun gezamenlijk aandeel in de zetels der Tweede Kamer.

In Tabel II wordt een overzicht gegeven van het aantal lijsten, dat in de verschillende verkiezingen sinds 1918 naar een zetel in de

⁵ Zie o.m. J. F. Glastra van Loon, 'Kiezen of Delen', *Nederlands Juristenblad*, (1964), pp. 1133-1142 en 1161-1167.

⁶ *De Nederlandse Kiezer - een onderzoek naar zijn gedragingen en opvattingen*, Den Haag, 1956, pp. 19-21, en tabellen 8b, 9a-9f.

⁷ Deze overgang werd eerst bereikt toen katholieken en socialisten in 1933 tegen het verzet van alle andere partijen in een hiertoe strekkend amendement-Van den Bergh aannamen. De Voorzitter van de Eerste Kamer (De Vos van Steenwijk) weigerde echter het wijzigingsontwerp aan de orde te stellen vóór de door ontbinding vervroegde verkiezing van 1933, zodat deze nog onder de oude kieswet plaats vond. Niet minder dan veertien lijsten verkregen toen een of meer zetels, hetgeen ongetwijfeld de anti-parlementaire stemming in de dertiger jaren in de hand werkte. Zie Verplanke 'De Kleine Partijen en de Kiesdeler', p. 89-90. Het in 1946 aan het Genootschap voor de Rechtsstaat uitgebrachte rapport *Staatkundige Hervormingen* (Haarlem, 1946, p. 239) noemde dit verzet niet ten onrechte typerend 'voor onze politieke verhoudingen... omdat daaruit de tendentie blijkt, in stede van onze zucht tot afbrokkeling te beteugelen, deze nog, waar mogelijk, aan te wakkeren'.

Tweede Kamer heeft gedongen, alsmede van het aantal groeperingen, dat er sinds dat jaar in geslaagd is één of meer zetels te verwerven. Aangezien dit laatste mede afhankelijk is geweest van de geldende bepalingen ten aanzien van de minimum-drempel en de toewijzing van de restzetels, worden ook deze vermeld. Uit deze tabel blijkt, dat het aantal meedingende lijsten aanzienlijk gedaald is sinds in 1933 de waarborgsom werd ingevoerd.

Tabel II

Aantal aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer deelnemende partijen en voornaamste bepalingen kieswetten, 1918-1963

jaar	aantal deelnemende lijsten	aantal partijen dat een zetel verwierf	minimum drempel	stelsel toewijzing restzetels	waarborgsom per kieskring
1918	32	17	0,50% kiesdeler	grootste overschotten	—
1922	48	10	0,75% kiesdeler	grootste overschotten	—
1925	32	11	0,75% kiesdeler	onder 15 restzetels grootste overschotten boven 15 restzetels grootste gemiddelden	—
1929	36	12	0,75% kiesdeler	onder 15 restzetels grootste overschotten boven 15 restzetels grootste gemiddelden	—
1933	54	14	0,75% kiesdeler	onder 15 restzetels grootste overschotten boven 15 restzetels grootste gemiddelden	—
1937	20	10	kiesdeler (= 1%)	grootste gemiddelden	Fl. 250,—
1946	10	7	kiesdeler (= 1%)	grootste gemiddelden	Fl. 250,—
1948	12	8	kiesdeler (= 1%)	grootste gemiddelden	Fl. 250,—
1952	13	8	kiesdeler (= 1%)	grootste gemiddelden	Fl. 500,—
1956	10	7	kiesdeler (= 1%)	grootste gemiddelden	Fl. 500,—
1959	13	8	kiesdeler (= 2/3%)	grootste gemiddelden	Fl. 500,—
1963	18	10	kiesdeler (= 2/3%)	grootste gemiddelden	Fl. 500,—

Een zuiverder beeld van de werkelijke omvang van de kleine partijen wordt verkregen indien men de percentages vergelijkt, die de grote, respectievelijk de kleine partijen, als groep genomen, in de Tweede Kamer-Verkiezingen sinds 1918 hebben behaald. (Tabel III).

Hieruit blijkt, dat het gezamenlijk beslag van de grote partijen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer nimmer minder heeft bedragen dan 83,9% van de geldige stemmen — in het depressiejaar 1933 —, en nimmer meer dan 91,6% — in 1959, toen als gevolg van de regeringscrisis van december 1958 een sterke polarisatie van stemmen plaats vond ten gunste van de grote partijen. Anders gezegd, de kleine politieke partijen (met inbegrip van zo permanente verschijnselen als de CPN en de SGP) hebben zich als totaliteit binnen nauwe grenzen bewogen, nimmer stijgend boven 16,1% en nimmer dalende onder 8,4%.

Tabel III

Grote en kleine partijen 1918–1963, naar percentage geldige stemmen, en naar aantal zetels in de Tweede Kamer

jaar	grote partijen		kleine partijen	
	%	zetels	%	zetels
1918	87,2	87	12,8	13
1922	87,8	94	12,2	6
1925	88,4	94	11,6	6
1929	89,1	92	10,9	8
1933	83,9	87	16,1	13
1937	84,6	89	15,4	11
1946	86,2	88	13,8	12
1948	87,0	89	13,0	11
1952	86,7	90	13,3	10
1956	91,5	94	8,5	6
1959	91,6	142	8,4	8
		(= 95 %)		(= 5 %)
1963	87,5	135	12,5	15
		(= 90 %)		(= 10 %)

De greep van de grotere politieke partijen op de kiezers is gemiddeld na de oorlog sterker geweest, dan tussen de twee oorlogen: zij behaalden in de zes verkiezingen vóór 1940 gemiddeld 86,6% van de stemmen, tegen 88,4% gemiddeld in de zes verkiezingen na 1945. Ondanks de relatief sterke sprong omhoog van de kleinere partijen in 1963, was het gezamenlijk beslag van de grote partijen in dat jaar nog altijd hoger, dan het gemiddeld was tussen de beide oorlogen, en eveneens hoger dan in 1946, 1948 en 1952.

Naast de percentages is in Tabel III de verdeling van de zetels in de Tweede Kamer tussen resp. de grote en de kleine politieke partijen vermeld. Met uitzondering van het jaar 1918 hebben de grote partijen steeds een hoger percentage van de kamerzetels verworven dan van de stemmen in het electoraat. Slechts in 1918, tijdens de depressie van 1933 en 1937, en in 1946 en 1948, toen de CPN nog

een grote electorale aanhang verwierf, daalde het percentage kamerzetels van de grote partijen onder de 90.

Veelal wordt gesteld, dat de grote partijen door het huidige kiesstelsel worden bevoordeeld. Teneinde te kunnen vaststellen of, en zo ja, in hoeverre dit inderdaad het geval is geweest, wordt in Tabel IV de mate van divergentie berekend tussen de percentages die de beide groepen resp. in het electoraat en in de kamerzetels verwierven. Aangegeven wordt, allereerst, het aantal stemmen uitgebracht op lijsten, die een te geringe aanhang genoten om een zetel te verwerven. Vervolgens wordt zowel voor de grote als de succesrijke kleine partijen het positief of negatief verschil vermeld tussen de door hen behaalde stemmenpercentages en de verkregen zetels in het parlement. Hier blijkt duidelijk de betekenis van de overgang van het stelsel van de grootste overschotten naar dat van de grootste gemiddelden na 1933. Terwijl bij vier van de vijf verkiezingen vóór 1937 ook die kleine partijen, die tenminste één zetel in het parlement verwierven, tezamen een surplus aan zetelwaarde boekten, was nadien het saldo voor hen steeds negatief: zij behaalden reststemmen, die bij de geringe omvang van deze partijen onvoldoende gewicht in de schaal wierpen om via het hoogste gemiddelde in restzetels te worden omgezet. Tegelijk blijkt echter ook, dat de mate van 'oververtegenwoordiging' van de grote partijen in het parlement tegenover de kleine partijen na 1945

Tabel IV

Reststemmen en restzetels behaald door grote en kleine partijen in de Tweede Kamer-verkiezingen, 1918–1963

jaar	aantal geldige stemmen uitgebracht op lijsten, die geen zetel verwierven, in procenten van het totaal aantal geldig uitgebrachte stemmen	procentueel verschil tussen aandeel in totaal Tweede Kamer-zetels en aandeel in totaal aantal uitgebrachte stemmen	
		voor de grote partijen	voor de kleine partijen die zetels verwierven
1918	2,2	—0,2	+ 2,4
1922	7,1	+ 6,2	+ 0,9
1925	4,9	+ 5,6	—0,7
1929	3,3	+ 2,9	+ 0,4
1933	4,0	+ 3,1	+ 0,9
1937	3,9	+ 4,4	—0,5
1946	1,1	+ 1,8	—0,7
1948	1,6	+ 2,0	—0,4
1952	2,0	+ 3,3	—1,3
1956	1,4	+ 2,5	—1,1
1959	2,0	+ 3,1	—1,1
1963	1,5	+ 2,5	—1,0

beduidend geringer is geweest dan voordien. Terwijl zij vóór 1940 gemiddeld 90,5% van de zetels verwierven voor gemiddeld slechts 86,6% van de stemmen, verkregen zij na 1945 gemiddeld slechts 91,0% van de zetels voor gemiddeld 88,4% aan stemmen. Deze geringere discrepantie wordt verklaard door het feit, dat door het optreden van minder kansloze kleine partijen na 1945 de spoeling aan verloren stemmen veel dunner is geworden.

DE KLEINERE PARTIJEN NADER BEZIEN

De hiervooraande tabellen hebben slechts waarde als indicator van de kwantitatieve betekenis van de kleine partijen *als groep* tegenover de grote partijen. Meer inzicht in de aard van het verschijnsel van de kleine partijen kan men verwerven door hen nader naar verschillende criteria te onderscheiden.

(a) De kleine partijen in de Tweede Kamer

In Tabel V wordt allereerst voor alle verkiezingen sinds de invoering van de evenredige vertegenwoordiging aangegeven, welke kleine partijen in de Tweede Kamer zitting kregen, en hoeveel zetels zij daar verwierven. De versnippering was het grootst in 1918, toen niet minder dan acht groeperingen elk een zetel verwierven met minder dan 1% van de geldige stemmen. Het jaar 1933 gaf opnieuw een piek te zien, zowel in het aantal eenmansfracties, als daardoor ook in het totaal aantal afzonderlijke groeperingen in de Tweede Kamer: 14. Nadien trad duidelijk een daling in. De teruggang van het aantal fracties in 1937 kan men echter niet zonder meer toeschrijven aan de omstandigheid, dat sinds 1935 een minimum van 1% werd geëist. Enerzijds immers kwamen ook in 1933 vier van de eenmansfracties boven deze 1%-grens uit, terwijl anderzijds in 1937 Slecht Sneevliet's RSAP een stemcijfer van 0,8% behaalde, waardoor zij zonder de wetswijziging van 1935 in de Kamer had kunnen terugkeren. Eerder is sprake van een concentratie van stemmen op grotere partijen, ten dele ten gunste van de NSB, maar, mede in reactie daarop, evenzeer op de bestaande partijen, i.h.b. de ARP.

Van 1937 af is het belang van eenmansgroeperingen in het Nederlandse Parlement sterk gedaald: de enige voorbeelden zijn Welter's KNP in 1948, en het Gereformeerd Politiek Verbond in 1963, welke laatste groepering zijn aanwezigheid bovendien slechts dankt aan de gedaalde kiesdeler. Met het verdwijnen van de kleinste groeperingen, is ook het aantal afzonderlijke fracties in het Parlement geslonken.

Wat de fracties betreft die méér dan één zetel verkregen, valt op,

Tabel V

Kleine Partijen in de Tweede Kamer, 1918-1963

jaar	fracties met één lid	fracties met twee leden	fracties met drie leden	fracties met vier leden	fracties met vijf of meer leden	aantal kleine partijen in Tweede Kamer	zetel-totaal kleine partijen in Tweede Kamer	totaal aantal fracties in Tweede Kamer
1918	Middenstandspartij Chr. Dem. Partij Socialistische Partij Bond v. Chr. Socialisten Chr. Sociale Partij Neutrale Partij Verbond Democratisering Weermacht Plattelandersbond	CP	Econ. Bond	—	—	10	13	17
1922	Liberale Partij SGP	CP Plattelandersbond	—	—	—	4	6	10
1925	Plattelandersbond CP	SGP	—	—	—	5	6	11
1929	R.K. Volkspartij Herv. Geref. Staatspartij Middenpartij voor Stad en Land CP - De Visser Herv. Geref. Staatspartij Plattelandersbond CP - Wijnkoop	—	SGP	—	—	6	8	12
1933	Rev. Socialistische Partij Nat. Boeren, Tuinders en Middenstandspartij R.K. Volkspartij Chr. Dem. Unie Herv. Ger. Staatspartij Verbond voor Nationaal Herstel	—	SGP	CP	—	8	13	14
1937	—	SGP Chr. Dem. Unie	CP	NSB	—	4	11	10
1946	—	SGP	—	—	CP	2	12	7
1948	Kath. Nationale Partij	SGP	—	—	CP	3	11	8
1952	—	SGP	—	—	CP	3	10	8
1956	—	Kath. Nat. Partij SGP	—	CP	—	2	6	7
— — — — —	— — — — —	— — — — —	— — — — —	— — — — —	— — — — —	— — — — —	— — — — —	— — — — —
1959	—	PSP	CP SGP	—	—	3	8	8
1963	Geref. Politiek Verbond	—	SGP Boerenpartij	PSP	—	5	15	10

CP - Sociaal Democratische Partij (1918); Communistische Partij Holland (1918-1936); Communistische Partij Nederland 1936 tot heden.
Cursivering: duidt aan, dat de betrokken partij minder dan 1% van de geldige stemmen behaalde.

dat men in Nederland nauwelijks voorbeelden kent van de 'mutations brusques' die volgens Duverger juist door de Evenredige Vertegenwoordiging zouden worden bevorderd.⁸ Ziet men af van de intrede van enkele nieuwe groeperingen in 1918, dan slaagden slechts de NSB in 1935-1937 en de Boerenpartij in 1963 erin met enig éclat in het parlement door te dringen. Alle andere groeperingen, met inbegrip van de SGP, de KNP en de PSP ontwikkelden zich evolutionair. Even typerend is het, dat in meer dan veertig jaar tijds geen enkele groepering het tot enige substantiële omvang wist te brengen, met uitzondering van de Communisten, die daar 37 jaar en de bijzondere omstandigheden van een wereldoorlog voor nodig hadden. De 'grote' partijen van 1918 zijn nog altijd de 'grote' partijen van nu; geen der kleine partijen heeft zich tot nu toe tot hun niveau opgewerkt.

(b) De electorale continuïteit van de kleine partijen bij de Tweede Kamer-Verkiezingen

Behalve aan hun absolute omvang, kan men het politieke belang van de onderscheiden kleinere politieke partijen ook meten aan hun duurzaamheid. In het diagram op p. 183 is de mate van doorzettingsvermogen aangegeven waarmee verschillende politieke stromingen (of stroompjes) naar vertegenwoordiging in de Kamer hebben gestreefd. Dit biedt het volgende beeld:

(1) Slechts de CPN en de SGP hebben onafgebroken, en van 1922 af steeds met succes, aan de verkiezingen deelgenomen. Daarnaast zijn ook links-socialistische groeperingen behalve in 1956, steeds aan de stembus verschenen, doch tot aan de oprichting van de PSP in 1957 met relatief gering electoraal succes en weinig organisatorische continuïteit.⁹

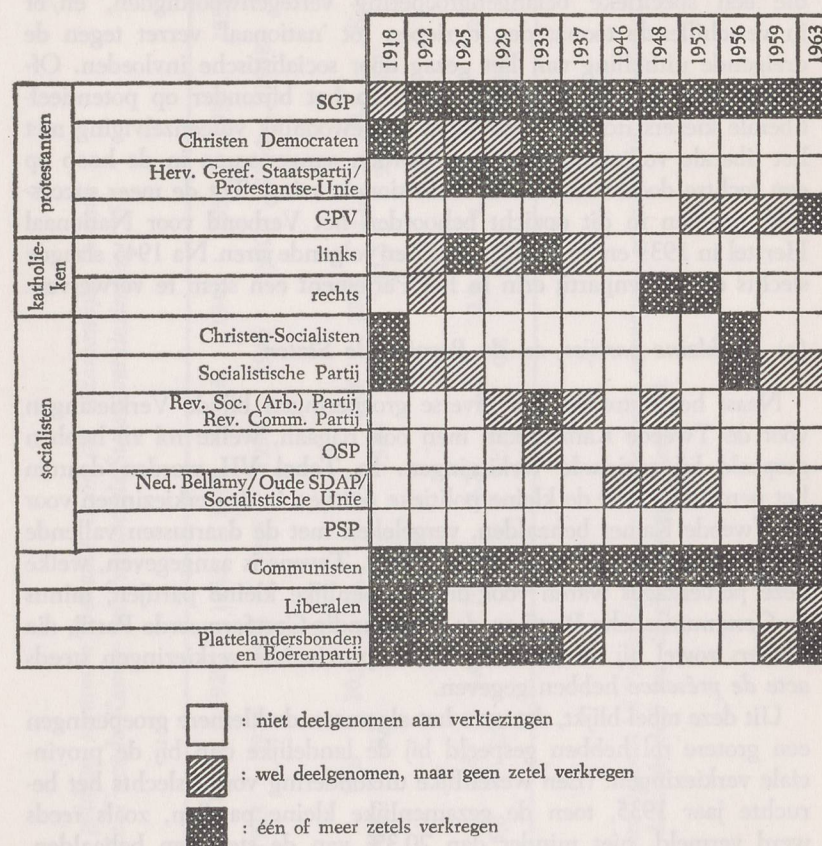
(2) Een viertal stromingen trad tussen de twee wereldoorlogen met een zekere regelmaat aan de dag, in volgorde van belangrijkheid: een agrarische beweging, georganiseerd in verschillende Plattelandsbonden, een Christen-Democratische Beweging aan de linkerkant van ARP en CHU, de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij van Ds. C. A. Lingbeek aan de rechterkant van de CHU, en een beweging links van de RK Staatspartij, die in de figuur van Pius Arts zijn voornaamste exponent vond. Al deze stromingen verdwenen, hetzij in reactie op de opkomst van de NSB, hetzij door de politieke verschuivingen van de bezetting. De Protestantse Unie was in 1946 echter nog een flauwe opflakkering van de HGS. Een overigens weinig belangrijke

⁸ Maurice Duverger, *Les Partis Politiques*, Parijs, 1961, pp. 344-358.

⁹ Het Nationaal Arbeids-Secretariaat verschaftte echter zowel de Socialistische Partij van Kolthek in 1918 als Sneevliet's RS(A)P (1929-1940) een zekere ruggesteun.

Figuur VI

Duurzaamheid van de voornaamste kleine partijen, 1918-1963

Christelijke Volkspartij zocht voorts vooral in Groningen nog zekere Christen-Democratische tendenties te doen herleven. De Boerenpartij tenslotte, die in 1959 voor het eerst aan landelijke verkiezingen deelnam, vertolkt zekere tradities, die eerder vertegenwoordigd waren door de plattelandsbonden. Doch zij is tevens meer.

(3) Sinds 1945 hebben naast de Boerenpartij en de PSP slechts twee stromingen met succes naar een zetel in de Tweede Kamer gedongen: Welter's KNP, die zich in 1955 onder de gezamenlijke druk van historische taakvervulling en bisschoppelijke interventie ontbond, en het Gereformeerd Politiek Verbond, dat na drie vergeefse pogingen er in 1963 eindelijk in slaagde de aparte stem van de Gereformeerden Art. 31 in het Binnenhof te doen horen.

(4) Slechts een enkele maal hebben sinds de fusie van Oud-Libe-

ralen, Unie-Liberalen, en verschillende andere groepen in de Vrijheidsbond (1921), conservatieve groepen de strijd aangebonden onder een expliciet-liberale naam. Wel zijn er talloze groeperingen geweest, die een specifieke belangengroepering vertegenwoordigden, en/of in verschillende toonaarden opriepen tot 'nationaal' verzet tegen de dreigende uitholling van het gezag door socialistische invloeden. Ofschoon deze bewegingen zich veelal in het bijzonder op potentieel-liberale kiezers richtten, vermeden zij gewoonlijk vereenzelviging met het liberale volksdeel, naar mag worden aangenomen in de hoop op een rechtse doorbraak ook in confessionele kring. Tot de meer succesrijke groepen in dit opzicht behoorden het Verbond voor Nationaal Herstel in 1933 en de NSB in 1935 en volgende jaren. Na 1945 slaagde slechts de Boerenpartij erin in het Parlement een stem te verwerven.

(c) *De kleine partijen en de Provinciale Staten*

Naast het optreden van diverse groeperingen bij de Verkiezingen voor de Tweede Kamer, kan men ook nagaan, welke rol zij hebben gespeeld bij regionale verkiezingen. In Tabel VII worden daarom het percentage, die de kleine politieke partijen in de verkiezingen voor de Tweede Kamer behaalden, vergeleken met de daartussen vallende verkiezingen voor de Provinciale Staten. Tevens is aangegeven, welke deze percentages waren voor de gezamenlijke kleine partijen, minus de Communistische Partij en de Staatkundig-Gereformeerde Partij, die immers zowel bij de nationale als de provinciale verkiezingen steeds *acte de présence* hebben gegeven.

Uit deze tabel blijkt, dat over het algemeen de kleinere groeperingen een grotere rol hebben gespeeld bij de landelijke dan bij de provinciale verkiezingen. (Een wezenlijke uitzondering vormt slechts het beruchte jaar 1935, toen de gezamenlijke kleine partijen, zoals reeds werd vermeld, niet minder dan 20,3% van de stemmen behaalden, en de grote partijen terugdrongen tot beneden de 80%.) Anders gezegd: de veelal geuite gedachte, dat een neiging tot dissidentie zich in het bijzonder bij de minder belangrijke provinciale verkiezingen zou uiten, strijdt met de feiten.¹⁰ Kleinere partijen hebben zich actiever ingespannen voor het behalen van zetels in de Tweede Kamer, dan in de Provinciale Staten, hetgeen waarschijnlijk samenhangt met een drietal factoren: (a) het grotere politieke gewicht van de Tweede Kamer-verkiezingen; (b) de mogelijkheid, die het stelsel van lijstbinding

10 Kan men wellicht de provincie in politiek opzicht niet langer als 'plaatselijk' beschouwen, nu zij in het bewustzijn van vele kiezers wegvalt tussen de gemeente en het rijk? Dissidentie door plaatselijke factoren is eerder te verwachten bij gemeenteraadsverkiezingen. Deze laatsten lenen zich echter minder als graadmeter voor de bovenplaatselijke betekenis van de kleinere politieke groeperingen.

Tabel VII
Percentage geldige stemmen behaald door de gezamenlijke kleine partijen in de Tweede Kamer- en Provinciale Staten-verkiezingen, 1918-1963

	1918	1922	1925	1927	1929	1931	1933	1935	1937	1946	1948	1952	1956	1959	1963
Tweede Kamer															
Provinciale Staten															
alle kleine partijen	12,8	12,2	11,6	10,9	10,9	9,8	16,1	15,4	13,7	13,8	13,0	13,3	8,5	8,4	12,5
	5,4	8,8	8,7	8,7	9,8	20,3	13,7	14,2	11,4	9,6	7,8	9,6			
alle kleine partijen zonder CP en SGP	10,5	9,5	8,4	6,6	10,4	10,2	14,3	8,4	0,6	2,3	2,1	1,4	3,8	7,4	
	3,9	5,8	5,7	5,3	5,3	8,4	2,9	4,7	1,5	4,6					

N.B. De in de provincies Limburg en Noord-Brabant bij Provinciale Staten-verkiezingen optredende gezamenlijke Protestantisch-Christelijke Groeperingen zijn niet als kleine partijen, doch als deel van de grote partijen, gerekend.

biedt om verspreide minderheden door het gehele land op één lijst samen te brengen, en (c) de zwakke organisatiegraad, die kleine partijen veelal kenmerkt, waardoor zij er niet in slagen voldoende sterke regionale organisaties op te bouwen om zich duurzaam in de meeste provincies te doen gelden.¹¹

Het al of niet bezitten van zetels in de Provinciale Staten biedt een zekere aanwijzing, zowel voor de specifieke geografische betekenis van de diverse kleinere groeperingen, als voor hun politieke diepgang en organisatorische continuïteit. De gegevens voor de belangrijkste groeperingen zijn daarom samen gebracht in Tabel VIII. Hieruit kan men een aantal gevolgtrekkingen maken. Allereerst blijkt, dat verschillende kleinere partijen eerder zetels in de Provinciale Staten dan in de Tweede Kamer behaalden. De SGP bijv. was reeds in de Staten van Overijssel en Zeeland vertegenwoordigd, voor zij in 1922 in de Kamer verscheen; het Gereformeerd Politiek Verbond begon zijn politieke carrière met een zetel in de Staten van Groningen in 1950, en bezat sinds 1954 tevens reeds een zetel in de Staten van Overijssel. De PSP bond evenzeer de strijd in 1958 eerst aan in Noord-Holland, terwijl de Boerenpartij reeds een vertegenwoordiger in de Staten van Gelderland had, voordat zij in Den Haag verscheen. Vervolgens blijkt, dat landelijk politiek succes niet inhield, dat de betreffende groepering zich tevens kon laten gelden in een groot aantal provinciale staten. Zelfs de Communisten en de SGP hebben gewoonlijk slechts zetels behaald in ongeveer de helft der provincies. Andere groeperingen hadden of hebben een nog veel beperkter politieke basis: de christendemocraten en de links-socialisten voornamelijk in Noord-Holland en de N.O. Provincies, het Gereformeerd Politiek Verbond tot nu toe slechts in Groningen en Overijssel. De discrepantie tussen landelijke en provinciale 'kracht' bleek duidelijk bij de diverse plattelandsbonden, die slechts in Drenthe op plaatselijk niveau meer dan incidentele betekenis genoten. De Provinciale Staten-verkiezingen van 1966 zullen leren of, en in hoeverre, de PSP en de Boerenpartij meer dan hun voorgangers zich ook in provinciale verkiezingen tot landelijke partij zullen weten te ontwikkelen.

Een direct gevolg van de relatieve zwakte van de kleinere partijen bij de Provinciale Staten-verkiezingen is, dat slechts enkele van hen in de Eerste Kamer zijn doorgedrongen. Tussen de beide oorlogen slaagde daarin slechts de NSB: zij verwierf twee zetels in de Eerste

11 De discrepantie tussen de betekenis van de kleine partijen bij de Tweede Kamer —, resp. de Provinciale Staten-verkiezingen was het grootst in de jaren-twintig, toen enerzijds talrijke nieuwe groepen zich richtten op wat in feite grotendeels een nieuw electoraat vormde, doch tegelijkertijd de communicatiemiddelen nog relatief weinig mogelijkheden boden voor duurzame, centraal geleide actie door het gehele land. Dit laatste is, in het bijzonder door de televisie, nu grondig veranderd.

Tabel VIII

Kleine partijen in de Provinciale Staten — aantal zetels 1919—1962

Groningen	1919	1923	1927	1931	1935	1939	1946	1950	1954	1958	1962
Chr. Dem.					3	5					
GPV								1	1	1	2
Links Soc.											2
CP	2	2	1	2	2	2	7	4	4	3	2
NSB					4	2					
<i>Friesland</i>											
Chr. Dem.	1				3	3					
Links Soc.	1					2		1			2
CP		1	1	1	1	1	6	2	2	1	1
BP		1	2								
NSB					1						
<i>Drenthe</i>											
Chr. Dem.					1	1					
CP							2	1	1	1	1
BP		4	2 + 1								
NSB					4	3					
<i>Overijssel</i>											
Chr. Dem.	1				2	2					
GPV									1	1	1
SGP	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Links Soc.					1						1
CP	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	1
BP	1										
NSB					3	2					
<i>Gelderland</i>											
Chr. Dem.	1	1									
SGP				1	2	1	1	2	2	2	2
CP				1			3	1	1		
BP											1
NSB					5	2					
<i>Utrecht</i>											
SGP		1	2	2	2	1	1	1	1	1	2
CP							3	1	1		
NSB					4	1					
<i>N.Holland</i>											
Chr. Dem.	2	2	1	1	1	1					
Links Soc.	2			1	2	1					
CP	2	2	2+1	3	6	6	18	13	11	8	6
BP		1	2								
NSB					7	4					

	1919	1923	1927	1931	1935	1939	1946	1950	1954	1958	1962
<i>Z.Holland</i>											
SGP		2	4	4	4	3	3	3	3	3	3
Links Soc.					1	1					2
CP	2	2	1+1	2	2	2	10	5	4	3	2
BP			1								
NSB					7	3					
<i>Zeeland</i>											
SGP	2	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4
CP							1				
NSB					2	1					
<i>N.Brabant</i>											
CP							1				
NSB					2	1					
<i>Limburg</i>											
CP							2	1			
NSB					5	2					

N.B. — Opgenomen zijn slechts die groeperingen, die enige mate van continuïteit vertoonden.

— Onder Christen-Democraten zijn tevens opgenomen leden van de Christelijk-Sociale Partij (AR van de Laar c.s.).

— De groep Links-Socialisten, omvat: Socialistische Partij (Kolthek), Lijst-Van der Zwaag, de RSP, de RSAP, de Troelstra-Beweging, de Socialistische Unie, de PSP.

— Onder BP zijn opgenomen alle plattelandersbonden en de Boerenpartij.

Kamer in 1935, als gevolg van haar grote winst in dat jaar. Dit aantal groeide tot vier na de ontbinding van de Staten-Generaal in 1937. De CPN daarentegen, verwierf haar eerste zetels in de Eerste Kamer pas in 1946, terwijl de SGP slechts van 1956 tot 1959 met één zetel in de Eerste Kamer vertegenwoordigd is geweest. De PSP bezit sinds 1963 een tweetal Eerste Kamer-zetels.

(d) Linkse, rechtse en confessionele groeperingen

Een kwalitatief-duidelijker politiek beeld, dan blijkt uit een groepering naar zeteltal of volhardendheid bij verkiezingen voor de Tweede Kamer of de Provinciale Staten verkrijgt men door alle kleine partijen in drie categorieën in te delen, (1) partijen met een expliciet-gods-dienstige naamgeving, (2) links-socialistische en communistische groepen, en (3) rechtse en belangengroeperingen. (Zie Tabel IX). Deze laatste categorie is een restgroep, die overblijft indien men de eerste twee van het totaalcijfer der kleine partijen aftrekt. Zij omvat groepen van zeer verschillend karakter, en van zeer ongelijke betekenis. Toch is het verdedigbaar deze in één groep onder te brengen, aangezien zij vrijwel steeds met elkaar hierin overeenstemden dat zij zowel socialistische tendenties als specifiek-kerkelijke verbanden afwezen.

Tabel IX

Confessionele, linkse en rechtse kleine partijen (percentage geldige stemmen behaald in verkiezingen voor de Tweede Kamer 1918—1963)

	1918	1922	1925	1929	1933	1937	1946	1948	1952	1956	1959	1963
kleine confessionele partijen	2,0%	4,1%	5,1%	4,6%	6,2%	5,8%	2,8%	3,7%	5,8%	3,4%	2,9%	3,1%
linkse groeperingen (incl. communisten)	3,6%	2,2%	2,4%	3,0%	5,2%	4,1%	10,8%	8,1%	6,5%	4,8%	4,8%	5,8%
rechtse en belangengroeperingen	7,2%	5,9%	4,1%	3,3%	4,7%	5,5%	0,2%	1,2%	1,0%	0,3%	0,7%	3,6%

N.B. De Groep *Kleine Confessionele Partijen* omvat o.a. de Staatkundig-Gereformeerde Partij, de Christelijk-Sociale Partij (A. R. v. d. Laar e.a.), de Christen-Democratische Partij (A. P. Staalman e.a.), de Christen-Democratische Unie, de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij, de Christelijk-Nationale Actie, de Katholieke Volkspartij (Pius Arts), de Protestantse Unie, de Katholiek-Nationale Partij (Welter), het Gereformerd-Politiek Verbond en de Nationale Unie. De *Linkse Groeperingen* omvatten o.m. de Communisten, de Christen-Socialisten, de Socialistische Partij (Kolthek), de Revolutionair-Socialistische Partij, de Onafhankelijk-Socialistische Partij, de Revolutio-nair-Socialistische Arbeiders Partij, de Nederlandse Bellamy-Par-

tij, de Oude S.D.A.P., de Socialistische Unie, De Bruggroep en de Pacifistisch-Socialistische Partij. Onder *Rechtse en Belangenpartijen* vallen o.m. de Economische Bond ('Treub), de Neutrale Partij, de onderscheidene Plattelandersbonden en Middenstandspartijen, de Nationaal-Socialistische Beweging, het Verbond Nationaal Herstel, de Groep Lopez, de Partij voor Recht, Vrijheid en Welvaart, het Jong-Conservatief Verbond, de Nederland-se Oppositie Unie, de Liberale Staatspartij (Van Rappard), de Boerenpartij, de Partij Economisch Appèl, De Liberale Unie en de Nieuwe Democratische Partij.

De gegevens van Tabel IX zijn grafisch uitgewerkt op p. 191. Deze grafiek werpt zowel licht op de verhoudingsgewijze betekenis van de drie genoemde groepen ten opzichte van elkaar, als op de wisselende betekenis van elk van hen in de loop der tijd. Duidelijk is, dat de categorie rechtse- en belangengroepen van 1946 tot 1963 zeer veel minder belangrijk was dan in het interbellum. T.a.v. de communistische en links-socialistische groepen tezamen is eerder het omgekeerde het geval. Ondanks de diepe val van de CPN na 1946, is de kracht van deze partij, versterkt met die van de PSP sinds 1959, gemiddeld nog altijd groter, dan het totaal aan links-radicalen groepen zelfs ten tijde van de depressie van de dertiger jaren was. De religieuze groepen nemen enigszins een tussenpositie in. In de jaren 1918 tot 1933 is sprake van een stijgende versplintering ten bate van groepen als de SGP, de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij, de Christen-Democraten en, met wisselend succes, de links-katholieke lijsten-Arts. Hierin komt voor de eerste twee groepen een zekere terugslag in 1937, het jaar van Colijn, terwijl tegelijk een radicalisering naar links de Christen-Democratische Unie de wind in de zeilen geeft. Na 1946 daarentegen is aan protestants-christelijke zijde sprake van een grote mate van stabiliteit, in welke periode de SGP zich op het zelfde peil handhaaft, en het Gereformeerd-Politiek Verbond langzaam opdringt als politieke arm van de Gereformeerde Kerken art. 31. Slechts het (tijdelijk) optreden van Welter verklaart de piek van 1948-1952.

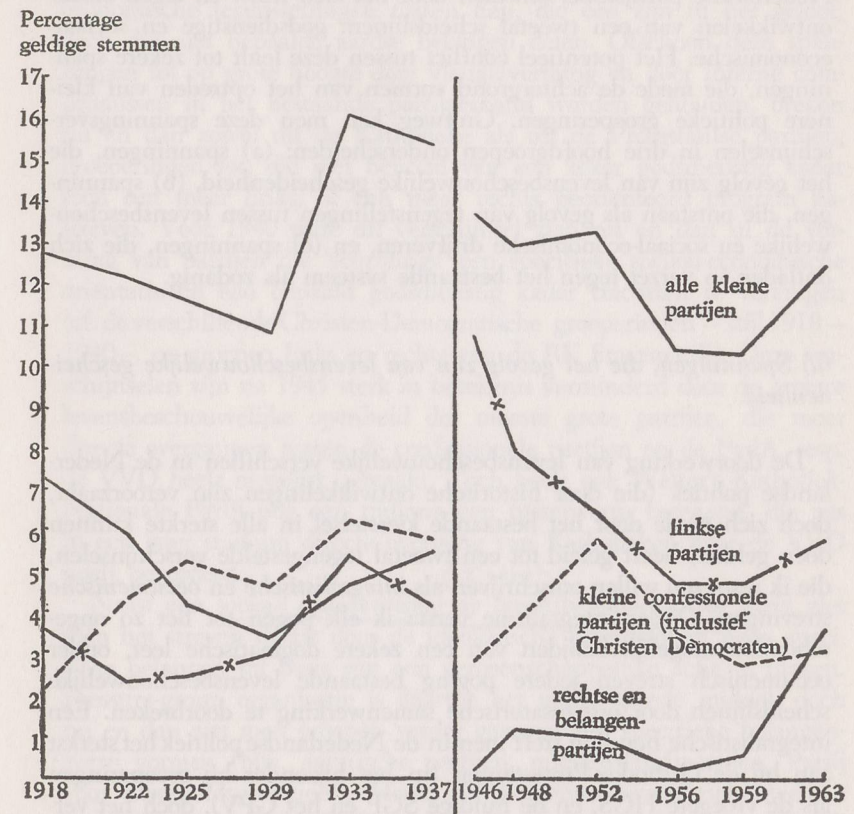
Meer algemeen kan men stellen, dat tot 1963 de rechtse en belangengroepen in tijden van hoogconjunctuur steeds aan kracht verloren. De links-socialistische groepen daarentegen toonden tussen 1922 en 1929 enige groei. Aan het begin van de depressie van de jaren dertig vond een radicalisering plaats, zowel naar links als naar rechts. Deze zette zich door de opkomst van de NSB ten bate van het rechtse extremisme verder door, totdat tussen de Provinciale Staten-verkiezingen van 1935 en de Tweede Kamer-verkiezingen van 1937 het getij keerde. De communisten en revolutionair-socialisten verloren terrein tussen 1933 en 1937. Wanneer men afziet van het intermezzo-Welter is na 1946 t/m 1959 sprake van een afbrokkeling van zowel links- als rechtradicalen groepen, als geheel genomen, en een vrij grote mate van stabiliteit op een relatief laag niveau voor de protestants-christelijke groepen. In 1963 ontstaat dan echter weer een stijging, zwak voor de religieuze groepen, sterker voor de PSP, relatief sterk voor de rechtse en belangengroepen.

DE KLEINE PARTIJEN IN HET KADER VAN HET NEDERLANDSE PARTIJSTELSEL

Tot slot van deze, voornamelijk op uiterlijke kenmerken berustende inventarisatie volgt een poging tot duiding van het optreden der

Figuur X

Politieke krachtsverhoudingen van drie groepen kleine partijen (percentage geldige stemmen behaald in verkiezingen voor de Tweede Kamer 1918-1963)

kleine politieke partijen in het Nederlandse partijstelsel. Dit is een ietwat hachelijke onderneming, aangezien de empirische basis voor een verantwoorde generalisatie eigenlijk te smal is. De kleine partijen verschillen sterk naar richting, politiek gewicht, en volhardendheid. Juist door hun geringe omvang, ondergaan zij een abnormaal sterke invloed van speciale omstandigheden (zoals invloed van bepaalde leidersfiguren, schismatische-tendenties-uit-politieke-machteloosheid en financieel-organisatorische moeilijkheden). Er is, voorts, weinig concreet onderzoek naar de kleine partijen — als groep of afzonderlijk — gedaan.¹² Niettemin lijkt het mogelijk deze bezwaren ten dele te onder-

12 Zie J. Niezing, 'De Kleine Politieke Partij — enkele hypothesen', *Sociologische Gids*, 10 (1963), pp. 264-272, en de daarop geuite kritiek van J. Hippe, in *Sociologische Gids*, 11 (1964), pp. 195-202.

vangen, indien men hen niet zozeer op zichzelf beziet, doch hen beschouwt als uiting van bepaalde meer algemene spanningsverschijnselen in het Nederlandse partijstelsel als zodanig.

Immers, in zijn eenvoudigste, doch meest fundamentele vorm is het Nederlandse partijstelsel ontstaan door het zich naast en tegen elkaar ontwikkelen van een tweetal scheidslijnen: godsdienstige en sociaal-economische. Het potentieel conflict tussen deze leidt tot zekere spanningen, die mede de achtergrond vormen van het optreden van kleinere politieke groeperingen. Grofweg kan men deze spanningsverschijnselen in drie hoofdgroepen onderscheiden: (a) spanningen, die het gevolg zijn van levensbeschouwelijke gescheidenheid, (b) spanningen, die ontstaan als gevolg van tegenstellingen tussen levensbeschouwelijke en sociaal-economische drijfveren, en (c) spanningen, die zich ontladen in verzet tegen het bestaande systeem als zodanig.

(a) *Spanningen, die het gevolg zijn van levensbeschouwelijke gescheidenheid*

De doorwerking van levensbeschouwelijke verschillen in de Nederlandse politiek (die door historische ontwikkelingen zijn veroorzaakt, doch zich mede door het bestaande kiesstelsel in alle sterkte kunnen doen gelden) heeft geleid tot een tweetal tegengestelde verschijnselen, die ik resp. zou willen omschrijven als *integralistische* en *oecumenische* strevingen. Onder integralisme versta ik elk pogen tot het zo ongeschonden mogelijk belijden van een zekere dogmatische leer, onder oecumenisch streven iedere poging bestaande levensbeschouwelijke scheidslijnen door organisatorische samenwerking te doorbreken. Een integralistische houding treft men in de Nederlandse politiek het sterkst aan bij de Orthodox-Protestanten (in het bijzonder bij groeperingen als de vroegere HGS, en de huidige SGP en het GPV), doch het verschijnsel is daarnaast niet onbekend in links-socialistische en rechts-liberale kring. Oecumenische strevingen ontmoet men bij hen, die pleiten voor een nauwere samenwerking tussen de Protestants-Christelijke partijen, of, meer recent, voor een Christen-Democratische doorbraak tussen Katholieken en Orthodox-Protestanten. In dezelfde richting gaat het streven van Liberalen en Socialisten oudere tradities te laten vallen en te vervangen door een open houding ten aanzien van het Christendom. Over het algemeen hebben oecumenische, in tegenstelling tot integralistische strevingen, meer aanleiding gegeven tot comité-vorming, naast of in de bestaande partijgroeperingen, dan tot het vormen van eigen partij-organisaties. Een enkele maal echter leidt ook een vermeend eenheidsstreven tot verdere versplintering, daar nl. waar een nieuwe partij zich tegenover bestaande partijen opwerpt in de naam van een vermeend-exclusief eenheidsverlangen.

(b) *Spanningen als gevolg van tegenstellingen tussen levensbeschouwelijke en sociaal-economische drijfveren*

In de partijen, die op expliciet-godsdienstige basis zijn georganiseerd, doen zich onvermijdelijk spanningen voor als gevolg van sociaal-economische tegenstellingen tussen hen, die één zijn in het geloof, doch die niet bepaalde aardse belangen delen. Ofschoon deze spanningen tot op grote hoogte door vleugelvorming en door interne compromissen in het bestaande partijverband worden gehouden, breken nu en dan zowel uit de Katholieke als uit de Protestantse partijen, groeperingen los, die met behoud van een zeker godsdienstig kader toch een meer links, of een meer rechts georiënteerd program nastreven. Vóór 1940 uitte dit verschijnsel zich nu en dan in de vorming van partijen die 'schrijlings' een specifieke sociaal-economische oriëntatie en een bepaald godsdienstig kader trachtten te verenigen (cf. de verschillende Christen-Democratische groeperingen — stijl 1918 — 1940—, en groepen links en rechts van de RK Staatspartij). Deze verschijnselen zijn na 1945 sterk in betekenis verminderd door de grotere levensbeschouwelijke openheid der meeste grote partijen, die meer directe overgangen tussen de confessionele partijen en de PvdA, resp. de VVD heeft mogelijk gemaakt. Toch heeft ook Welter's Katholiek-Nationale Partij nog een tijdlang een tussenvorm betekend, die pas in een later stadium directe overgang van Katholieken naar de VVD heeft bevorderd.

Naast een *social dissidentisme op levensbeschouwelijke basis*, ziet men het streven dwars door de ideologische scheidslijnen heen specifieke belangen tot basis van een gemeenschappelijke actie te maken. Pressure-group organisatie is daartoe het meest gereede middel, doch nu en dan ziet men groepen verder gaan en een specifieke belangenpartij vormen (bijv. agrarische partijen, middenstandspartijen, Partij voor Overheidspersoneel). Maakt de groeiende levensbeschouwelijke openheid de eerdere 'schrijlingse' partijen thans minder waarschijnlijk deze zelfde openheid betekent voor *transideologische* belangengroepen een grotere mogelijkheid tot informele, of formele organisatie te raken. Terwijl men in de twintiger jaren bijv. nog verschillende Plattelandsbonden zag optreden, die zich resp. voorzagen van het epitheton Links en Rechts, teneinde aan beide kanten van de bestaande scheidslijn aanhangers te werven, heeft de Boerenpartij een deel van haar succes te danken aan het feit, dat zij aanhang weet te verkrijgen *onafhankelijk van de bestaande ideologische scheidslijnen*.

(c) *Anti-systeem verschijnselen*

De veelheid van groeperingen (op welke basis dan ook berustende) is wellicht mede een factor in het ontstaan van fundamenteel verzet, dat zich richt tegen het heersende bestel als zodanig. Dit verzet kan

men nader in twee categorieën onderscheiden, al naar het zich in centripetale, resp. centrifugale richting uit. Centripetaal zijn die strevingen, die de bestaande scheidslijnen willen opheffen in een ongedeelde synthese, een nieuwe Volkseenheid, waarin ieder kan opgaan ongeacht herkomst in ideologische of sociaal-economische zin. Eigen-gereide zelfstandigheidszin heeft dit soort stromingen gewoonlijk weinig invloed doen krijgen. Doch het genre is latent aanwezig, zowel in de 'ethische' toon der vele 'verontrusten', als in de frequente demagogie tegen de Zuilen; het beleefde voorts een plotselinge eruptie in de Nederlandse Unie van 1940. Centrifugaal is het revolutionair verzet van links en rechts, dat openlijk een ander staatsbestel verlangt en veelal gepaard gaat met de wens tot een drastische omvorming van het sociaal-economische bestel. Antisysteem-bewegingen van welke soort ook hebben hun afwijzing van de bestaande partijen in naam van een gepostuleerd ongedeeld volksbelang gemeen. Zij reiken elkaar derhalve soms de hand in ondermijnende agitatie tegen 'de' politiek en 'de' partijen.

Het vorenstaande samenvattend, kan men stellen dat tenminste een zestal spanningen in potentie in het Nederlandse partijstelsel aanwezig zijn: integralistische en oecumenische strevingen, sociaal dissidentisme op levenbeschouwelijke basis (de 'schrijlingse groeperingen'), een streven naar specifieke belangenbehartiging dwars door levensbeschouwelijke scheidslijnen heen, en centripetaal en centrifugaal anti-systeem verzet. Zoals mede uit de eerder gemaakte berekeningen blijkt, zijn de grote partijen er tot nu toe in geslaagd deze spanningen, die voor een niet onbelangrijk deel voortvloeien uit hun eigen interne en onderlinge verhoudingen, binnen duidelijke grenzen te houden. Zij waren hiertoe in staat door een samenspel van een aantal factoren, zoals sterke historische banden, organisatorische blokvorming, redelijke bestuurlijke prestaties, en de vergelijkenderwijs vergaande afwezigheid van ongekanaliseerde politieke onrust. Nieuwe politieke en sociale ontwikkelingen, zich o.m. uitende in het slaken van strakke levensbeschouwelijke banden, een groeiende belangendifferentiatie, de toenemende betekenis van overheidshandelingen voor de maatschappij als geheel en voor iedere burger daarin, de sterke ontwikkeling van de moderne communicatie-middelen, het tegelijk onoverzichtelijker worden van politieke problemen en het zichtbaarder worden van het eens zo verre, abstracte Gezag, zullen echter de bestaande spanningen wellicht vergroten. Door het bestaande kiesstelsel kunnen deze spanningen in Nederland sneller dan elders leiden tot het verschijnen van aparte partij-groeperingen aan de stembus, alsook in de vertegenwoordigende lichamen¹³.

13 Voor een kritische beschouwing hierover, zie H. Daalder, *De Kleine*

De kleine partijen verschillen echter sterk naar de aard van de spanningen, die zij tot uiting brengen, en deze spanningen komen voorts in zeer verschillende combinaties voor. Het is daarom niet mogelijk op basis van de zes genoemde spanningsvelden een strakke typologie te ontwerpen. Sommige partijen zijn in het bijzonder de uitdrukking van één bepaalde spanning (bijv. integralisme voor de SGP, of belangenbehartiging voor een middenstandspartij, of centrifugaal anti-systeem verzet voor fundamenteel anti-democratische bewegingen). Gewoonlijk echter spelen ook andere factoren een rol. Nieuwe partijen zoeken naar bronnen van bestaande politieke onrust, en pogen daarom tezelfdertijd aan verschillende spanningsverschijnselen vorm te geven. Men kon bijv. in de jaren-dertig een schuiven van integralistische protestantse bewegingen waarnemen in de richting van anti-systeem verzet, dat voor verschillende leiders en volgelingen het pad naar de NSB effende. Een oorspronkelijk 'schrijlingse' beweging als de toenmalige Christen-Democratische Unie ontwikkelde in diezelfde jaren oecumenische verlangens om ex-Anti-Revolutionairen en ex-Christelijk-Historischen op één Christelijk programma samen te brengen; zij onderhield tevens informele contacten met specifieke belangengroepen, zoals de door haar leider H. van Houten tot bloei gebrachte Bond van Landpachters.¹⁴ Eveneens in die tijd zag men hoe vaag-oecumenische strevingen naar een regionalistisch beleefde volkseenheid tenslotte neersloegen in het centripetaal anti-systeem verzet van de Nederlandse Unie. De spanning tussen het integralistisch verlangen naar dogmatische zuiverheid, en het oecumenisch verlangen de gehele arbeidersklasse bijeen te brengen in één organisatie, vormt een verklaring voor het gedrag van zowel de Communistische Partij als verschillende links-socialistische bewegingen. Zowel bij de KNP als bij niet-religieus getinte rechtse oppositiebewegingen, ziet men een combinatie van belangenbehartiging en ideologisch anti-systeem verzet. Omgekeerd ontwikkelt zich de Boerenpartij van een oorspronkelijke belangengroepering tot een beweging, die enerzijds zoekt te appeleren aan zekere tradities in de confessionele groeperingen, doch anderzijds uiting geeft aan de wijdverbreide anti-politieke gevoelens van een zich moderniserende maatschappij.

De hierboven gegeven globale inventarisatie van het verschijnsel van de kleine politieke partijen is daarom niet meer dan een eerste stap. Voor een dieper inzicht in de betekenis van de kleine politieke partijen — als op zichzelf staande politieke groeperingen, maar ook als element in het Nederlandse partijstelsel in zijn totaliteit — zal men dieper moeten graven door grondig onderzoek van elke partij af

Politieke Partijen en de Nederlandse Democratie, dies-college Leiden (5 februari 1966), ten dele gedrukt in *Het Parool*, 10, 11 en 15 februari 1966.
14 P. J. Oud, *Het Jongste Verleden* (Assen, 1949), IV, p. 208—209.

zonderlijk. Daarbij kan een juist inzicht in de aard van de zes genoemde spanningsverschijnselen, van hun onderlinge verschillen en overgangen, echter een zekere verdieping betekenen.

NASCHRIFT

De reeds in 1963 begonnen afbrokkeling van de grote partijen zette zich bij de Provinciale Staten-verkiezingen van 1966 in verhevigde mate voort. Het aandeel van de grote partijen gezamenlijk daalde van 87,5% in 1963 tot 82,0% van de geldig uitgebrachte stemmen in 1966. De kleine partijen behaalden in 1966 met 18,0% het hoogste percentage, dat zij sinds de Provinciale Staten-verkiezingen van 1935 hebben verkregen.

In tabel XI (blz. 294) is, per provincie, de verhouding tussen de grote en de kleine partijen voor de jaren 1962, 1963 en 1966 weergegeven. De winst van de kleine partijen was, vergeleken met 1963, in het bijzonder groot in de Randstad en in het Zuiden. Uit een berekening via indexcijfers blijkt dat de Boerenpartij *relatief* het sterkst in kracht toenam resp. in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht, Noord-Brabant, Limburg en Gelderland en de P.S.P. in achtereenvolgens Limburg, Noord-Brabant, Zeeland, Zuid-Holland en Gelderland. Beide partijen groeiden ook in die zin tot landelijke partij uit, dat zij zetels verwierven in vrijwel alle statenvergaderingen (de Boerenpartij in alle elf provincies, de P.S.P. met uitzondering van Limburg en Zeeland). Volgens een voorlopige berekening van het A.N.P. zullen ook de Boerenpartij en de S.G.P., naast de grote partijen en de reeds vertegenwoordigde P.S.P. en C.P.N., hun intree doen in de Eerste Kamer. Dit college zal dan negen afzonderlijke fracties tellen, slechts één minder dan de Tweede Kamer.

De uitslag van 1966 stond ongetwijfeld in het teken van zeer bijzondere omstandigheden. Het is niettemin denkbaar, dat deze verkiezingen in de toekomst beschouwd zullen moeten worden als een 'critical election', in de zin daaraan gegeven door V. O. Key¹⁵: een verkiezing, waarin verschuivingen hebben plaats gevonden, die achteraf duurzaam zullen blijken. Door hun sterke stijging zijn de Boerenpartij en de P.S.P. beide tot een omvang gegroeid, die hen uittilt boven het traditionele soort 'kleine partij'. Hierdoor dreigt het oude argument, dat van de zijde der grote partijen gewoonlijk met vrucht gebruikt werd: '*Niet stemmen op kleine partijen, dat is een stem weggooien!*' voor vele kiezers zijn kracht te verliezen.

15 V.O.Key, 'A theory of critical Elections', *Journal of Politics*, 17 (1955), pp. 3-18.

HET VOLKSHUISVESTINGSBELEID IN NEDERLAND SINDE DE OORLOG: EEN POLITICOLOGISCH ONDERZOEK

door G. Kuypers en P. D. Duiker

A. SAMENVATTING VAN OPZET EN RESULTATEN¹

In dit onderzoek is 'volkshuisvestingsbeleid' niet beschouwd als een bouwkundig, een economisch, een sociaal of een administratief vraagstuk, maar als een vraagstuk van algemeen overheidsbeleid. Of om een goede, oude, maar in onbruik rakende term te gebruiken: een politiek vraagstuk.

Wat is een beleid? Wat is 'een politiek'? Een kwestie van doeleinden, wegen, middelen en tijdstippen kiezen. Een kwestie van vorm geven aan een onzekere toekomst. Beleidvoeren is het concreet formuleren van situaties die men wenst en het concreet uitstippelen van wegen om zulke situaties te bereiken. Daarbij is beleidvoeren de verantwoordelijkheid van een overheid.

Het volkshuisvestingsbeleid is zo het geheel van keuzen, die een overheid doet met betrekking tot het wonen. Sommige van die keuzen zullen de situatie betreffen, die de overheid op het gebied van het wonen nastreeft ('doel'), andere de manier waarop zij besloten heeft die situatie te (helpen) verwezenlijken ('middelen').

Hoe komt een beleid tot stand? Dat hangt van de politieke structuur af. Meestal in een proces van geleid overleg. Dit overleg zal allicht plaats vinden in een sfeer van 'dissensus', want waar mensen kunnen kiezen zullen ze van mening verschillen. Vaak zal het verschil van mening tot uitdrukking worden gebracht door de politieke partijen... vaak, doch niet altijd.

Wat bepaalt een beleid? Een menigte van factoren. Zo wordt schier elke politiek, die men op een gebied voert, sterk beïnvloed door de politiek, die daar gevoerd is: beleidsvorming is in belangrijke mate beleidsaanpassing, herziening van gedane keuzen op grond van nieuwe situaties, wensen en mogelijkheden. Andere factoren zijn: verwach-

1 Het Sociaal-Wetenschappelijk Instituut van de Vrije Universiteit heeft in het voorjaar van 1965 een enquête gehouden in verband met een onderzoek betreffende het volkshuisvestingsbeleid dat in Nederland gevoerd is sedert de oorlog.

De resultaten van enkele vragen uit die enquête willen wij graag in dit artikel aan de lezer doorgeven. Het lijkt ons echter nuttig eerst de opzet van het onderzoek toe te lichten en de conclusies uit de gehele enquête samen te vatten.